

İSMAİL HAYR BEY İSYANI IŞIĞINDA OSMANLI-NUSAYRİ İLİŞKİLERİ*

Ottoman-Nusayri Relations in the Light of Ismail Hayr Bey Revolt

Ali ÇAPAR**

Öz

1517 yılında Suriye bölgesinin ele geçirilmesi ile Nusayriler¹ Osmanlı hâkimiyeti altına girmişlerdir. Genel itibariyle baktığımız zaman Osmanlı-Nusayri ilişkileri yüzyıllar boyunca değişiklikler göstermiştir. Osmanlı yönetimi altında Nusayriler kimi zaman Müslüman tebaanın bir parçası sayılırken kimi zaman heretik bir grup olarak düşünülmüştür. Genel itibariyle Nusayrilerin statüsü ve Osmanlılar ile ilişkileri toplumlararası gerilim, bölgesel politik gelişmeler, Nusayrilerin Osmanlı yönetim modeline uyumu ve en önemlisi Osmanlı pragmatizmine bağlı olarak değişmiştir. Bu makalede Osmanlı-Nusayri ilişkileri İsmail Hayr Bey İsyanı ışığında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, İsmail Hayr Bey isyanı öncesinde Osmanlı-Nusayri ilişkilerinin durumu, İsmail Hayr Bey'in Safita müdürlüğüne atanma süreci ve ardından isyana giden süreç, Nusayrilerin İsmail Hayr Bey isyanını nasıl karşıladıkları, Sünni halkın isyana tepkileri, Osmanlı merkez yönetimin bu isyanla baş etme stratejileri ve bu isyanın imparatorluğun diğer bölgelerinde meydana gelen isyanlardan farkı, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri, Amerikan, İngiliz ve Fransız seyyahların notları ve Türkçe, Arapça ve Fransızca kaynaklar ışığında tartışılmıştır. Böylece bu makale, 1850 ile 1860 yılları arasındaki Osmanlı Nusayri ilişkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nusayri, İsmail Hayr Bey, Safita, Suriye

Abstract

This article examines the relationship between the Nusayris and the Ottoman central administration in the 1850s in the light of İsmail Khayr Bey Revolt. The Ottoman-Nusayri relations had changed over centuries according to general and regional political developments, Nusayris fit to the Ottoman organizational mode and Ottoman pragmatism. Therefore, while the Nusayris were recognized as a part of the Muslim community, sometimes they were considered heretics. In this context, the status of the Ottoman-Nusayri relations prior to the revolt, the process of İsmail Hayr Bey's nomination to the position of müdir of Safita, the beginning of the revolt and the reaction of the Nusayri and Sunni communities to the revolt, the Ottoman strategies of dealing with that revolt, and the similarities and differences between the İsmail Khayr Bey Revolt and the other revolts took place in other parts of the empire around the same time period will be discussed. In the light of the use of the Ottoman and British archival sources along with traveler's and missionaries' accounts and secondary sources written in English, Turkish and French, this article seeks to fill the gap on Ottoman and Nusayri relations in the 1850s and to contribute to the understanding of the İsmail Khayr Bey Revolt.

Keywords: Nusayris, İsmail Khayr Bey, Safita, Syria

* Makalenin Geliş Tarihi: 23.03.2019, Kabul Tarihi: 22.08. 2019. DOI: 10.34189/hbv.91.003

** Dr. Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çankırı/Türkiye. alicapar@karatekin.edu.tr, acapar@uark.edu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8221-8649>

1. Giriş

Nusayriler Doğu Akdeniz'in kuzeybatı kıyılarından yüzyıllardan beri hayatlarını sürdürmektedirler. Suriye tarafında güney Humus, kuzeydoğu Hama, Lazkiye, İdlip ve Şam'ın kırsal kesimlerinde yaşayan Nusayriler, Türkiye tarafında Adana, Tarsus, Mersin ve Hatay bölgesinde yaşamaktadırlar. Nusayri dağları olarak bilinen bölge Nusayrilerin merkezi olarak bilinmektedir. Nusayrilerin dağlarda yaşadıkları köyler fazla gelişmemiştir. Bu bölgelerde yaşamının Nusayrilere sağladığı faydaların yanında bazı dezavantajları da olmuştur. Bu dezavantajlardan en önemlisi Nusayrilerin kendilerini bölgenin ekonomik aktivitelerine entegre edememesidir. Ayrıca dağlık alanda yaşamak Nusayri toplumunun bir araya gelmesini engellemiş ve dağınık olarak yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Nusayriler dağlık alanlarda birbirinden bağımsız ve irtibatsız şekilde yerleşmişlerdir. Yerleşilen her bölgenin kendi dini ve aşiret lideri mevcuttu. Bu durum, Nusayrilerin tek bir din veya aşiret lideri altında bir araya gelmelerini engellemiş ve bir dış tehlike karşısında bile Nusayrilerin bir araya gelmelerine engel olmuştur (Mendenhall, 1991: 88-90).

Nusayrilerin Ermeniler, Maruniler ve Dürziler ile birlikte Doğu Akdeniz boyunca uzanan dağlık alanlarda yaşamalarının en temel sebebi, dağların bu topluluklara doğal sığınma ve korunma alanları sağlamasıdır. Bu topluluklar, dağlık alanda merkezi otorite ve onlara tabi yöneticilerden ve askerlerden uzakta yaşamaktadırlar. Dağlık alanda yaşayan azınlıklar, genellikle çoğunluğun ihtiyaçlarına göre düzenlenen ve heteredoks grupların sosyal, politik ve ekonomik hayatlarını olumsuz yönde etkileyen politikalarından daha az etkilenmişlerdir (Braudel, 195: 38-39). Akdeniz dünyasını anlattığı kitabında Braudel, dağlık alanlarda yaşamının azınlıklara, çoğunluk tarafından hoş bir şekilde karşılanmayan kültürlerini, geleneklerini ve ibadetlerini daha özgür bir şekilde uygulama imkânını verdiğini belirtmiştir (Braudel, 195: 39-40).

Suriye'nin kuzeyinde ve Antakya kazasında bulunan dağlar Braudel tarafından bahsedilen ve Akdeniz kıyısı boyunca uzanan dağlık alanlar ile aynı karakteristik özellikleri göstermektedir. Bu dağlarda Nusayriler, merkezi otoritenin ve Sünnilerin baskısından kurtulmak için Suriye'nin kuzeybatısında bulunan Nusayri dağları ve Antakya kazasına bağlı Musa Dağı'nın eteklerine sığınmışlardır. 18. yüzyıla kadar Nusayrilerin büyük çoğunluğu Lazkiye bölgesinde yaşamıştır. Nusayri aşiretleri arasındaki iç çatışma, 18. yüzyılın sonlarında Lazkiye'de meydana gelen yıkıcı deprem, ekonomik problemler ve bölgeyi 10 yıl kadar kontrolü altında tutan Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa'nın politikaları sonucu Nusayri toplulukları, Çukurova bölgesine doğru göç etmişlerdir (Et-Tavil, 2015: 249, 253-254; Procházka-Eisl ve Procházka, 2010; 51-52).

19. yüzyılın ortalarında, Nusayrilerin yaşadığı bölgede güçlü olan dört aşiret vardır. Bu aşiretler Kelbiyye, Matavira, Hayyatın ve Haddadin koalisyonlarıdır. Bu arada koalisyon olarak bahsedilmesinin sebebi, bu aşiretlerden türemiş birçok küçük aşiretin varlığı ve bu aşiretlerin kendilerini büyük aşiretlere bağlı hissetmeleridir. İ-

mail Hayr Bey, Matavira aşiretinin lideriydi. 1223 yılında Sincar bölgesinden Nusayri dağlarına kalabalık bir grup ile gelen Emir Mekzun es-Sincari bölgeye yerleşmiştir. Emir Mekzun ile gelen gruplar daha sonra Nusayrilerin Matavira, Haddadin, Numaylatiyye, Mahalibe, Daravise ve Beni Ali aşiretlerini oluşturacaklardır (Halm, 1995: 147). Bu aşiretlerden 18. yüzyılın başlarından günümüze kadar bölge politikasında önemli yer oynayacak kişiler yetişmiştir. Lazkiye ve Safita bölgesinde hâkimiyet kuran bu aşiretlerden İsmail Hayr Bey Mataviraya, 1919 ve 1921 yılları arasında Fransızlara karşı isyan organize eden Salih el-Ali ve Suriye politikasını 1960'lerden beri domine eden Hafız Esad, Numaylatiyya aşiretlerine mensuplarıdır (Khuri, 1991: 51).

Nusayri toplumu ayrıca kendi içlerinde Haydariye, Kleziyye, Şimali ve Ğayibi adı altında farklı dini gruplara ayrılmıştır. Haydariye ve Kleziyye mevcut gruplar arasında en baskın olanlardır ve her birinin kendi şeyhleri bulunmaktadır. Nusayri aşiretler arasındaki çatışmaların arkasındaki en önemli sebeplerden birisi, aşiretlerin farklı dini fraksiyonu benimsemiş olmalarıdır. Farklı fraksiyonlara mensup olma ve bölgenin ekonomik ve politik hâkimi olma çabası Nusayri aşiretleri arasında bölünmüşlüklere sebebiyet vermiştir (Capar, 2013: 80). Bu bölünmüşlük nedeniyle Nusayri aşiretleri, kendi aralarında diğer Sünni ya da Bedevi aşiretlerle çatıştıklarından daha fazla çatışmışlardır.² Et-Tavil'e göre 18. ve 19. yüzyılda Nusayri aşiretler arasında iç savaş boyutuna varacak şekilde çatışmalar meydana gelmiştir (Et-Tavil, 2015: 249-250). Aşiretler arası bu çatışmalar sonucunda Nusayrilere ait olan birçok tarım arazisi zarar görmüş veya yok edilmiştir. Ayrıca Osmanlı yöneticileri, Nusayri aşiretleri arasındaki bölünmüşlüğü devam ettirmek için politikalar orta koymuş, böylece Nusayrilerin bölünmüşlüğünden faydalanarak kendi politikalarını Nusayrilerin yaşadıkları bölgelerde uygulamaya koyabilmişlerdir (Lyde, 1860: 209).

1516 yılında Suriye bölgesinin ele geçirilmesini takiben Nusayriler, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 16. yüzyılın başlarından beri devam eden Osmanlı-Safevi çatışmasında Nusayriler, kendilerini Şii İslam'ın bir parçası olarak gördüğü için Safevilere sempati beslemiştir. Osmanlı-Safevi mücadelesi boyunca I. Selim imparatorluk bünyesinde Şii'lerin çoğunluğuna şüphe ile yaklaşmıştır. Sultan I. Selim Şii'ler ve heteredoks gruplar arasında Safevilere karşı sempati besleyenlere tedbir almıştır. Bu tedbirlerden birisi ulemadan Anadolu ve Suriye'de yaşayan Şii'lere karşı fetva almak olmuştur (Moosa, 1987: 274-275). Bu fetvaların birçok Alevi ve Nusayri'nin öldürülmesine sebebiyet verdiği et-Tavil ve Mahmut Reyhani tarafından iddia edilmiştir. (Et-Tavil, 2015: 220-222; Reyhani, 1997: 74-81; Talhamy, 2010: 182). Ancak Nusayrilerin öldürülmesi hadisesinin dönemin kaynaklarında pek yer almaması ve konu hakkında bilgi veren et-Tavil ve Reyhani'nin eserlerinde olayı doğrulayacak referansların sunulmaması, konuya şüpheli bir şekilde yaklaşılmasına sebebiyet vermektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda Nusayrilerin sosyal, ekonomik ve politik hayatına dair elimizde yeterince arşiv belgesi ve kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle Nusayrilerin sosyal ve ekonomik tarihi ile heteredoks bir grup olarak Osmanlı İmparatorluğu altındaki

deneyimleri keşfedilmemiş bir alan olarak kalmıştır. Elimizdeki sınırlı sayıda kaynağın belirttiğine göre Nusayriler bu dönemde merkezi otoriteye karşı bir harekete girişmemiş ve vergilerini genellikle zamanında ödemiştir (Türkyılmaz, 2009: 164).

Nusayrilerin 19. yüzyıldan sonraki dönemde sosyal, ekonomik, politik ve dini hayatlarına dair belgelere ve kaynaklara daha sık rastlamaktayız. Nusayriler 1808 ve 1816 yıllarında merkezi otoriteye karşı ufak çaplı isyan girişiminde bulunmuşlarsa da, isyanlar büyümeden önlenmiştir. 1832 yılında Mısır valisinin Suriye eyaletlerini işgal etmesi, Osmanlılar ile Nusayriler arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. 1834 yılında Nusayriler, Mısırlılara karşı isyan etmiş ve bu isyan, Osmanlı merkez hükümeti tarafından desteklenmiştir (Talhamy, 2012: 975). Ancak 1850’li yıllarda İsmail Hayr Bey isyanına Nusayrilerin destek vermesi sebebiyle, bu ikili arasındaki ilişkiler tekrardan bozulmuştur.

Bu makalede İsmail Hayr Bey İsyanı ekseninde Osmanlı-Nusayri ilişkileri değerlendirilmiştir. İsmail Hayr Bey İsyanı’nın süreci ve gelişimi bazı çalışmalara konu olmuştur. Mevcut çalışmalarda isyanın başlangıcı ve süreci değerlendirilmiş, ancak isyan dönemin genel politik gelişmeleri ekseninde değerlendirilmemiş ve aynı dönemde ortaya çıkan diğer isyanlar ile farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konulmamıştır. Ayrıca isyan süreci incelenirken Osmanlı arşiv belgelerinden sınırlı derecede yararlanılmıştır. Bu sebeple Osmanlı arşiv belgelerinde sıkça yer alan isyan öncesinde Nusayrilerin bölgede çıkardığı sorunlar gözden kaçmış, böylece isyanın başlangıcına giden süreç tam olarak irdelenememiştir. Ayrıca Osmanlı merkez yönetiminin İsmail Hayr Bey İsyanı ile başa çıkma yönteminin, aynı dönemde ortaya çıkan diğer isyanlarla başa çıkma yönteminden ne derece farklı olduğu değerlendirilememiştir. Mevcut çalışmalarda eksik kalan diğer bir kısım ise, İsmail Hayr Bey avanesinin yargılanma süreci ve aldıkları cezaların geniş şekilde incelenmemiş olmasıdır. Bu makale isyan öncesinde Osmanlı-Nusayri ilişkileri, İsmail Hayr Bey’in bölgede önemli bir aktör haline gelme süreci, Safita müdürlüğünden isyancı olma yoluna giden süreci, Nusayrilerin ve diğer dini grupların bu isyanı nasıl karşıladıkları, isyan sürecindeki genel politik gelişmeler ve bunların isyanın gelişme sürecine etkisi, Osmanlı merkez yönetimin bu isyanla baş etme stratejileri ve bu isyanın imparatorluğun diğer bölgelerinde aynı dönemde meydana gelen isyanlardan farkı tartışılmıştır.

2. İsmail Hayr Bey İsyanı

Hayr Bey ailesi, bölgenin mukataalarını 18. yüzyıldan beri elinde tutmaktaydı. Winter’ın bölgenin tahrir defterleri üzerine yaptığı araştırmalarda 1760 yılında Kardaha ve Cebel-i Kelbiyye mukataası Bereket Ali’nin elinde bulunmaktaydı (Winter, 2016: 143). 1820’li yılların sonlarından itibaren Osman Hayr³, Safita bölgesinin önemli bir kısmında hâkimiyet kurmuştur. Osman Hayr’ın kontrolünde, çoğunluğu bölgedeki Nusayri aşiretlerin üyelerinden oluşan ve kendisinin mobilize ettiği bir güç bulunmaktaydı. Osman Hayri kendini bölgede önemli bir askeri güç olarak görmüş ve Türkçe askeri bir terim olan “bey” unvanını kullanmıştır (Goldsmith, 2015: 42).

Osman Bey'in en küçük oğlu olan İsmail Hayri Bey, babasının ölümünden sonra aşiretin başına geçmiştir. İsmail Hayri Bey, 1822 yılında Hama'ya bağlı olan Lukbah köyünde doğmuştur (Jabbour, 1995: 612). Kendisinden büyük Hayri, Dandaş ve Nasif isimlerinde üç abisi olmasına rağmen babasının ölümünden sonra Matavira aşiretinin mukaddemi (aşiret lideri) olarak seçilmiştir. Henüz genç yaşta olmasına rağmen cesur kişiliği, aşiret ileri gelenlerinin dikkatini çekmiş ve böylece kendisini abilerinin bir adım önüne geçirmiştir. İsmail Hayri Bey'in bölgesinde etkili bir lider olma yolunda ilerlemesi Osmanlıların dikkatini çekmiş ve bu durum onun Hama kazasına delibaş⁴ olarak atanmasını sağlamıştır. Bu görevdeyken Hama'nın doğusunda bir tehdit unsuru olan Bedevilere ve bölgedeki dağlık arazide yaşayan Ermenilere karşı mücadele etmiştir (Jabbour, 1995: 612). İsmail Hayri Bey, bu vazifelerini tamamladıktan sonra Safita bölgesine dönmüş ve gücünü pekiştirmeye yönelik politikalar uygulamaya koymuştur. Safita bölgesinde dizginleri eline aldıktan sonra, İsmail Hayri Bey otoritesini Safita çevresinde genişletmeye başlamıştır. Gücü eline geçirdiği 1854 yılından Osmanlılar tarafından mağlup edildiği 1858 yılına kadar İsmail Hayr Bey Safita, Mas-yaf, Tartus ve Humus'un civar köylerini kontrolü altında tutmuştur.

1850'li yıllarda Osmanlıların bölge idaresini kolaylaştırmak için taksim etmesi ve Kırım Savaşı, İsmail Hayr Bey'in yükselmesi ve bölgeyi kontrol etmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1855 yılında Sayda müşiri Vamık Paşa merkezden atanan yöneticilerin bölgede huzur ve asayiş sağlamadığını görmüş ve bu sebepten ötürü Sayda bölgesini idari anlamda alt kollara ayırarak yeni oluşturulan birimlere müdürler atanmıştır. Bu müdürlüklere ise bölgede yaşayan etkili aşiretlerin liderleri atanmıştır (Winter, 2016: 196). Diğer bir gelişme ise, 1853 yılında, Osmanlılar ile Ruslar arasında meydana gelecek olan Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesinde konuşlanan askerlerinin büyük bir bölümünün savaş bölgesine sevk edilmesidir. Bu gelişme Osmanlıların bölgede kısa süreliğine kontrolü kaybetmesine sebep olmuştur. Bölgede bulunan az sayıdaki düzensiz birlikler güvenliği sağlayamamış ve Lazkiye ile Safita bölgesinde kargaşa hâkim olmuştur. Rene Dussaud'a göre Lazkiye bölgesi ve Hama bölgesinin kırsal kesimleri neredeyse bağımsız bölgelere dönüşmüş ve buradaki Nusayri aşiretleri bölgeyi terörize etmişlerdir (Dussaud, 1900: 33).

Nusayriler merkezi yönetimin uygulamaya koyduğu askere alma politikasına direnmiş, vergilerini vermemiş ve civar köylere saldırmıştır. 1854 tarihli bir belgede, Kardaha ahalisinden birkaç yüz eşkıyanın Lazkiye'ye baskın düzenlediği ve kaymakam konağını basıp mahkûmları kurtararak kaçtıkları belirtilmiştir (BOA. A.MKT. NZD. 124/42; Douwes, 1993: 160). Bölgede Osmanlı askeri varlığının azalmasından faydalanan Nusayrilerin asayiş nasıl bozdukları ve vergileri ödemedikleri yazışmalara yansımıştır. 1855 yılına ait bir belgede Lazkiye sancağında yaşayan Nusayrilerin iki üç seneden beri isyan halinde oldukları, 29.900 kese olan toplam vergi borçlarının olduğu ve mevcut olan askeri birliklerle bu borcun tahsil edilemeyeceği ve grubun ıslah edilemeyeceği belirtilerek, dört kıta top ve bir alay askerin gönderilmesi isteğinde bulunulmuştur. Ancak Sayda Valisi Vamık Paşa'nın isteğinin dönemin koşulları

içerisinde karşılanmasının zor olduğu belirtilmiştir (BOA. A. MKT. MVL. 74/84). 1856 yılında Kardaha müdürlerinden Lazkiye kaymakamına gönderilen yazıda Nusayrilerin vergilerini ödemedikleri ve askeri kuvvetlerin desteği olmadan da vergiyi toplamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. (BOA. A. MKT.MHM. 757/110). Aynı yıla ait diğer bir belgede Nusayrilerin saldırıları ve yağmaları sonucu bölgede yaşayan toplulukların büyük sıkıntı çektiği belirtilmiştir. Ayrıca belgede Lazkiye bölgesinde Nusayrilerin sürekli olarak olaylar çıkardıkları, ihtar ve tehdit edilmelerine rağmen suçluların cezalandırılmamasından dolayı olayların artarak diğer ehl-i İslam kazalarına sirayet ettiği ve gerekli askeri desteğin gönderilmemesi durumunda meselenin daha da büyüyeceği belirtilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 757/110, belge 2).⁵ 1853-56 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı sebebiyle bölgedeki askerlerin önemli bir kısmının savaş alanına sevk edilmesi ve mevcut asker varlığının Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde asayiş sağlaması için yetersiz olması, bölgede kaotik bir ortam oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İsmail Hayr Bey kaotik ortamı fırsata çevirmiş ve çoğunluğun Nusayri aşiretlerden oluştuğu bölgeleri kendi kontrolüne geçirmiştir. İsmail Hayr Bey 300 adamı ile birlikte Kelbiye bölgesinden çıkarak Safita'yı ele geçirmiş ve bu bölgeyi altı veya sekiz müdürlüğe bölerek kendisine sadık kişileri müdürlüklere atamıştır (Winter, 2016: 196-197). Daha sonra Beyrut ve Şam eyaletinde Nusayrilerin yoğunlukta yaşadığı bölgeler de ele geçirilmiştir (Talhamy, 2008: 898). Bu esnada tüm gücünü ve dikkatini Kırım Savaşı veren Osmanlı İmparatorluğu, İsmail Hayr Bey'i durdurmak için fazla bir şey yapamamıştır. İsmail Hayr Bey'in saldırılarını önlemek için Osmanlı yöneticileri daha önceki dönemlerde de baş edemedikleri isyancılara uyguladıkları politikayı burada da uygulamışlardır. Bu politika veya stratejinin en temel amacı baş edilemeyen isyancı yerel yöneticiler veya ayanları belirli görevlere atayarak asayiş tekrardan sağlamaktır. Ancak aynı zamanda merkezi yönetim fırsatını bulduğu anda atanan yöneticileri görevlerinden almış ve cezalandırmıştır. Osmanlı merkez yönetimi burada da aynı stratejiyi izlemiştir ve 1855 yılının Nisan ayında İsmail Hayr Bey'i Safita müdürü olarak atamıştır. Safita müdürü olduktan sonra İsmail Hayr Bey bölgede güvenlik ve asayiş kısa bir süreliğine de olsa sağlamış ve onun bu gayreti Osmanlı merkez yönetiminin takdirini kazanmıştır (Dussaud, 1900: 33).

Osmanlı yönetimi altında Nusayri aşiretleri hiçbir zaman bir seküler veyahut dini lider altında toplanmamış, birliktelik sağlayamamış ve sürekli birbirleriyle çatışma içerisinde bulunmuşlardır. İsmail Hayr Bey'in elde ettiği başarılar ve Osmanlı yönetimini kendisiyle müzakere etmeye zorlaması, Nusayri aşiretlerinin takdirini kazanmış ve yüzyıllardır birbirleri ile çatışan Nusayri aşiretler tek bir lider altında toplanmaya başlamıştır. Nusayri aşiretlerinin bir kısmı hayranlığından, bir kısmı ise korkusundan İsmail Hayr Bey'in destekçisi olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında bölgeyi ziyaret eden Dussaud'a göre bölgede yaşayan birçok Nusayri, İsmail Hayr Bey'in olağanüstü güçleri olduğuna inanmış ve onun sınırsız gücü hakkındaki hikâyeler, Nusayriler arasında dilden dile dolaşmıştır (Dussaud, 1900: 34).⁶ Bölgedeki diğer Nusayri

aşiretlerinin desteğini alan İsmail Hayr Bey etkisini arttırmak ve Sayda bölgesinin tamamını kontrolü altına almak istemiştir. Bu bölgeleri kontrolüne aldıktan sonra İsmail Hayr Bey kendini Sayda eyaletinin müşiri ya da paşası olarak karakterize etmiştir. Fransa'nın Tripoli'deki konsolos vekili M. Blanche'ye göre İsmail Hayr Bey'in kontrolündeki topraklarda içinde Sünni ve Hristiyanların da bulunduğu 120.000'den fazla insan yaşamıştır (Winter, 2016: 197; Dussaud, 1900: 34).

1856 yılında Kırım Savaşı'nın bitimini takiben Osmanlı düzenli orduları Suriye'ye geri dönmeye başlamıştır. Ancak 1858 yılına kadar sayıları bölgede asayiş sağlamaya seviyeye ulaşmamıştır. Bu dönemde Osmanlı yöneticileri, İsmail Hayr Bey'in bazı hareketlerinden rahatsızlık duymuşsa da, bölgede İsmail Hayr Bey'i yenecek kadar geniş bir orduya sahip olunmaması, İsmail Hayr Bey'in bölgede asayiş ve güvenliği kısmen de olsa sağlaması ve yıllık vergisini düzenli ödemesi, görev süresinin uzatılmasına olanak vermiştir (Talhamy, 2008: 898).

Aslında Osmanlı yöneticileri İsmail Hayr Bey'in yaptığı usulsüzlüklerin farkındadır. Nitekim Haziran 1857 yılında İsmail Hayr Bey'in bölgede yaptığı zulmün ve usulsüzlüklerin incelenmesi için Müşir İsmail Paşa bu bölgeye gönderilmiştir (BOA. HR. MKT. 197/48). Bu araştırma neticesinde İsmail Hayr Bey'in bölge halkı üzerinde baskı kurup halka zulüm ettiği belirlenmekle beraber, kendi kullanımı için Safita ve Hüsn el-Ekrad bölgesinin yüksek kesimlerinde bulunan kaleleri ya restore ettiği ya da yenisini inşa ettiği belirtilmiştir (BOA. HR. MKT. 197/48; BOA. HR. MKT. 193/90). 1857 yılında gönderilen diğer bir raporda İsmail Hayr Bey'in Safita bölgesine bağlı yerlerde kendi otoritesine karşı gelenlere zulüm etmeye devam ettiğinin belirlendiği belirtilmiştir (BOA. MVL. 315/36). İsmail Hayr Bey Osmanlıların zayıf durumunu bildiği için vergileri zamanında ödememeye başlamış ve kendisine bağlı eşkıyalar köylere ve karavanlara saldırmıştır. Bölgeden merkeze 1858 Mart ve Temmuz ayları arasında gönderilen raporlarda İsmail Hayr Bey'in Hama, Deyru's-Salib, Cisir-i Suğur ve Şeyh Sindiyan bölgelerinde yaşayan ahaliye zulüm ettiği belirtilmiştir (BOA. MVL. 750/5; BOA. MVL. 750/7; BOA. MVL. 750/107; BOA. I.DH. 409/27058). Özellikle Şeyh Sindiyan karyesine yapılan saldırıda ahalinin malları yağmalanmış, hayvanları alınmış, ahalden bir kişi öldürülmüş ve üç kişi yaralanmıştır (BOA. MVL. 750/107, Belge 3).

Osmanlı merkez yönetimi İsmail Hayr Bey'in yaptığı usulsüzlüklerin farkında olmasına rağmen bunlara karşı tahrirat yaptırmaktan başka bir faaliyet içerisine girmemiştir. Bunun en önemli sebebi İsmail Hayr Bey'i mağlup etmek için gerekli ortamın henüz oluşmamasıdır. Osmanlı yöneticileri İsmail Hayr Bey'in düzeni bozmaya yönelik hareketlerini cezalandırmak yerine bunları görmezlikten gelmiş ve İsmail Hayr Bey'in olumlu faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmış ve onu ödüllendirmiştir. Osmanlı merkez yönetimi, öncelikle 2 Mayıs 1858 yılında Beyrut'ta memuriyetinde bulunduğu zaman gösterdiği başarı ve hüsn-i hizmetlerden dolayı ödüllendirilmesini istemiştir (BOA. HR. MKT. 236/94). Daha sonra İsmail Hayr Bey'i ve genel anlamda Nusay-

rileri biraz da olsun yatıştırmak için, Temmuz 1858 yılında Safita müdürü vazifesindeki hizmetlerinden dolayı İsmail Hayr Bey'e beşinci rütbeden nişan ihсан edilmiştir (BOA. A. AMD. 83/17; BOA. HR. MKT. 247/63).

Osmanlı yöneticilerinin olumlu tavırları, İsmail Hayr Bey'i cesaretlendirmiş ve saldırganlaştırmıştır. Kendisine bağlı eşkıyalar Hama'da Hristiyanların ve Sünni Müslümanların yaşadığı köylere saldırmış ve burada birçok masum insanı öldürmüştür. Hristiyan ve Sünni tebaa defalarca merkeze şikâyetlerini belirtip Nusayri eşkıyaların saldırılarından kendilerini korumasını talep etmişlerse de, bu saldırganlığı durduracak ciddi bir adım atılmamıştır. Nusayri eşkıyaların bir köyü basıp üç Sünni'yi öldürmesi köylülerin isyan etmesine ve Nusayri saldırılarını önlemede etkisiz kalan Hama kaymakamı Ali Yaver Paşa'nın evine saldırılmasına sebebiyet vermiştir (Talhamy, 2008: 900).

Osmanlı yöneticileri, İsmail Hayr Bey sorununu nasıl çözeceklerine tam karar verememişlerdir. Sayda valisi ve aynı zamanda İsmail Hayr Bey'in arkadaşı olan Hurşit Paşa iki seçenek sunmuştur. Bunlardan birincisi İsmail Hayr Bey'in Kudüs'e yönetici olarak gönderilerek bölgeden uzaklaştırılması, ikincisi ise isyankâr hareketlerini bırakması ve sultana karşı sadakati karşılığında kendisine isnat edilen suçların yok sayılması ve yönetimi altında olan bölgenin genişletilmesidir (Talhamy, 2008: 900-901). Osmanlı merkez yönetiminin en temel amacı, ordu hazır olmadan İsmail Hayr Bey'e karşı savaşmaktan kaçınmaktır. İsmail Hayr Bey'in komutasında iyi eğitilmiş ve donanımlı savaşçılar vardı ve Osmanlıların bölgedeki düzensiz orduları İsmail Hayr Bey için bir tehdit oluşturmuyordu. Ayrıca olası bir savaşın kaybedilmesi, İsmail Bey'in isyanının güneydeki Lübnan Dağlarına doğru genişlemesine sebebiyet vereceğinden bu Osmanlı yönetimi için baş edilemez bir durum teşkil edecekti. Bu nedenle Osmanlılar İsmail Hayr Bey ile iyi ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Ancak aynı zamanda bölgeye asker sevk etmeye başlamış ve İsmail Hayr Bey'in zulmüne uğramış toplulukları, Nusayri ve Sünni aşiretleri isyana teşvik etmiştir (Talhamy, 2008: 901).

Osmanlıların İsmail Hayr Bey'e karşı iş birliği yaptığı en önemli aşiret Dendeş aşiretidir. Dendeş aşireti ile İsmail Hayr Bey'in mensubu olduğu Matavira aşireti arasında 19. yüzyılın başlarından itibaren bir husumet vardır. İsmail Hayr Bey'in babası Osman Hayr Bey, Dendeş aşireti ile bölgedeki bir Hristiyan aşiret arasındaki sorunun çözülmesi için iki aşiret mensuplarını bir araya getirmiştir. Aşiret liderlerinin silahsız bir şekilde katıldığı toplantıyı silahlı bir grup basmış ve Dendeş aşiretinin liderleri ile mensuplarından bazılarını öldürmüştür. Dendeş aşireti bu saldırının Matavira aşireti tarafından organize edildiğini düşünmüş ve aşiret mensupları öç almak için yemin etmişlerdir (Talhamy, 2008: 899). İsmail Hayr Bey'in Hama sancağına bağlı Hüsn el-Kal'at bölgesini etkisi altına alması, Sünni olan Dendeş aşiretinin hoşuna gitmemiştir (Dussaud, 1900: 37-38). Ayrıca bu iki aşiret arasındaki rekabet ve hasımlık İsmail Bey'in Safita müdürü olması ve bu gücünü diğer aşiretlerin etkisini kırmak ve onlara saldırmak için kullanmasından sonra artmıştır.

Osmanlı ile Dendeş aşireti arasındaki çatışmalar 1858 yılında yeniden alevlenmiştir. 28 Eylül 1858 tarihli belgede Safita müdürü İsmail Hayr Bey'in Dendeş aşiretinin emval ve eşyasını gasp ettiği belirtilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 144/6). 20 Kasım 1858 yılına ait diğer bir belgede ise İsmail Hayr Bey ve adamları Beyrut'a giderken Dendeş aşireti mensuplarının ve İsmail Hayr Bey'in zulmüne uğramış Sünnilerin saldırısına uğradığı belirtilmektedir (BOA. A.MKT.UM. 337/3, belge 2). Dendeş aşireti İsmail Hayr Bey'in Safita'dan ayrılmasını fırsat bilerek bu bölgeye saldırmıştır. Bu iki aşiret arasındaki çatışmanın önlenmesi için Osmanlı yönetimi harekete geçmiş ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Ayrıca bu iki aşiretin arasındaki çatışmaları ve İsmail Hayr Bey'in bölgede Sünnilere ve Hristiyanlara karşı yaptığı saldırıları önleyemeyen Hama kaymakamı Ali Paşa görevinden azledilmiş ve yerine İbrahim Paşa tayin edilmiştir (BOA. A. MKT.UM. 337/3, belge 1). İki aşiret arasındaki çatışma Osmanlı yönetiminin İsmail Hayr Bey'i mağlup etmesi için bir fırsat doğurmuş olsa da, sevk edilen birliklerin bölgeye intikal etmemesi, bölgedeki hem Nusayri hem de Hristiyan kesimin sıkı bir şekilde İsmail Hayr Bey'i desteklemesi ve Sünnilerin İsmail Hayr Bey'e karşı organize bir şekilde kışkırtılmaması bu fırsatın kullanılamamasına sebebiyet vermiştir.

1858 yılının sonlarında beklenen askeri destek geldikten sonra Osmanlı yöneticileri Safita bölgesinde yaşayan Sünni ve Nusayri aşiretleri ve İsmail Hayr Bey'in baskısına maruz kalmış halkları kışkırtmaya başlamıştır. Osmanlılar daha önce araya girerek önledikleri Dendeş-Metavere çatışmasını körüklemiş, Safita bölgesinde İsmail Bey'in çıkarılmasından sonra doğacak görevleri Şemsin aşiretine verme karşılığında bu aşiretin desteğini almış ve bölgedeki dini liderleri İsmail Hayr Bey'e karşı cihat ilan etmelerini isteyerek Sünni halkın desteğini almıştır. Nusayrilerin dini statülerinin tam olarak belli olmaması (kimi zaman Müslüman kimi zaman heretik olarak kabul edilmişlerdir) ve bölgede yaşayan yöneticiler ile halkın yaşadıkları baskı sonucu yapılan cihat çağrısı geniş bir yelpazede kabul edilmiştir. Hama ve Safita bölgesindeki bütün Sünni köyler cihat çağrısına katılmış ve İsmail Hayr Bey'e karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır (Talhamy, 2008: 902). Bu durumu İngiliz Konsolosluk raporlarında görmekteyiz. 26 Ekim 1858 yılında İngiltere'nin Tripoli'deki konsolos vekili Cavalie Alexander Mercer'in Beyrut'taki İngiliz konsolosuna gönderdiği raporda zor durumda kalan İsmail Hayr Bey'in kendilerinden yardım istediğini belirtmiştir. Bu raporda Osmanlı birliklerinin dört bir taraftan İsmail Hayr Bey'e karşı saldırı hazırlığında olduğu belirtilerek bölgedeki Sünni Müslüman halkın tamamının İsmail Hayr Bey'e karşı olduğu, ancak Hristiyanların İsmail Hayr Bey'e karşı olumlu düşüncelerinin olduğunu belirtmiştir. Raporda ayrıca İsmail Hayr Bey'in, bölgesini nispeten iyi yönettiğinden, vergileri zamanında ödediğinden ve bölgedeki Nusayri nüfusunun büyük desteğine sahip olduğundan da bahsedilmiştir (FO. 195/587, 26 October 1858).

Osmanlıların İsmail Hayr Bey üzerine neden geniş çaplı bir sefer düzenlediği konusu üzerine Fransız ve İngiliz konsolosluk raporları ile misyonerler ve bölgede bulunan seyyahların notları bazı bilgiler vermektedir. Fransız konsolosu Max Outre'ye

göre İsmail Hayr Bey'in yönetim sahası içerisinde bulunan Sünnilerin başlarında yönetici olarak Nusayri birini istememeleri Osmanlı seferinin en önemli sebebidir (FO. 195/587, 26 October 1858). Fransız tarihçi Dussaut' da buna benzer bir iddiada bulunarak İsmail Bey'in Safita'nın güneydoğusunu müdürlüğe dâhil etmek için Osmanlı yönetimine başvurduğunu, ancak bölgede bulunan Sünnilerin buna tepki göstererek Osmanlıların bu kararından vazgeçmesine sebebiyet verdiğini belirtmiştir (Dussaud, 1900: 37). İngiliz konsolosluk yazışmalarında ise İsmail Hayr Bey'in Osmanlı yöneticilerinin isteklerini ve uyarılarını dikkate almadığı, bölge halkına şiddet uyguladığı ve yerel yöneticilere rüşvet ödeyerek yaptığı baskıların ve zulümlerin görmezden gelinmesini sağladığı belirtilmektedir (FO. 195/587, 23 November 1858). Caesar Farah, Şam valisi ile İsmail Hayr Bey arasında mevcut olan bir çatışma olduğunu belirtmiştir. Bu çatışmanın sebebi, Sayda eyaletine bağlı olan Safita'nın gelirlerinden Şam valisinin pay istemesidir. Hurşit Paşa'nın desteğine sahip olan ve buna güvenen İsmail Hayr Bey, Şam valisinin isteği redederek dağlık alana kaçmış ve savunmaya geçmiştir. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri bölgeye gönderilmiş ve bu birlikler İsmail Hayr Bey'i katletmiş ve kâhyasını tutuklamıştır (Farah, 2000: 540). O dönemde bölgede bulunan Henry Jessup da, İsmail Hayr Bey'in öldürülmesinin sebepleri hakkında bazı duyular aldığını belirtmiştir. İsmail Hayr Bey'in ölümü hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanmıştır: "İsmail Hayr Bey'e karşı duyabildiğim tek suçlama Müslüman olmaması ve yönetime yeterince rüşvet vermeyecek olmasıdır." (Jessup, 1910: 152). Osmanlı arşiv belgelerine baktığımız zaman 1857 ile 1858 yılları arasında İsmail Hayr Bey ile alakalı birçok şikâyet vardır. Bu şikâyetlerin başlıcaları aşiretlere saldırı, kendi adamları ile uygunsuzluk yapma, fitnevi hareketlerde bulunup çeşitli olaylar çıkarma ve ahaliye zulüm etme şeklindedir (BOA. A. MKT. MHM. 144/6; BOA. A. MKT. NZD. 262/73; BOA. A. MKT. UM. 336/55; BOA. HR. MKT. 197/48; BOA. MVL. 750/5; MVL. 750/7). Ancak yüksek rütbeli yöneticilere rüşvet verme hadisesi, taşra ile merkez yazışmalarında nadiren yer alması sebebiyle bu konuya ilişkin bilgiler Osmanlı arşiv kayıtlarında yer almamaktadır. Osmanlı belgelerini değerlendirdiğimiz zaman Sünni halkın şikâyetleri, merkezi otoriteye karşı isyana varacak uygulamalarda bulunulması, İsmail Hayr Bey'in popülerliğinin bölgede artması ve bunun geniş çaplı bir isyan doğurma ihtimali, Suriye bölgesine yeterli sayıda asker sevk edilmesi ve ilan edilen cihada bölge halkından ve diğer aşiretlerden cevap gelmesi Osmanlıların İsmail Hayr Bey üzerine harekete geçmesinin en temel sebepleridir.

Osmanlı yöneticileri, İsmail Hayr Bey'e karşı planlarını çok dikkatli bir şekilde hazırlamış ve hiçbir şeyi belli etmemiştir. Bu sebepten ötürü İsmail Hayr Bey kendisine karşı bir saldırı olacağı ihtimalini vermemiştir. Osmanlılar büyük bir orduyla saldırıya geçip bölgedeki halk ile aşiretler de bu saldırıya destek verince, İsmail Hayr Bey kendi adamlarını büyük bir savaş için hazırlayamamıştır. Osmanlıların ilerleyişi sonucunda İsmail Bey'i destekleyen birçok Nusayri aşireti, desteğini çekmeye başlamıştır. Aslında Nusayriilerin kendisini desteklemesi için fazla bir sebep yoktur. Bölgeyi kontrol etmesi ve Osmanlıyı kendisine saygı duymaya zorlaması sebebiyle Nusayriilerin hayranlığını ve desteğini kazanmıştır. Fakat Nusayrilere politik, sosyal

ve ekonomi anlamında vaatlerde bulunmamıştır. Ayrıca bu isyan, Osmanlı Devleti'nin Nusayrilere karşı uyguladığı baskının sonucunda meydana gelmemiştir. İsmail Hayr Bey'in en temel motivasyonu, kendi kontrolü altındaki alanları genişleterek kendisini ve aşiretini politik ve ekonomik anlamda güçlendirmektir.

1858 yılının son aylarında İsmail Hayr Bey ile Osmanlı güçleri arasında ufak çaplı birkaç çatışma olmuştur, ancak her iki taraf da net bir zafere ulaşamamıştır. 26 Eylül tarihinde Osmanlı güçlerine desteğe gelen 25 Osmanlı askeri, 1,500 Nusayri savaştının saldırısına uğramıştır. Buna cevap olarak büyük bir Osmanlı gücü bölgeye yollanmış ve bölgedeki Nusayriler mağlup edilmiştir. Osmanlı güçleri daha sonra ve kısmen terk edilmiş olan köyleri yakıp yıkmıştır. Köylerini terk etmeyen Nusayrilerin bir kısmı esir olarak alınmış ve teslim olmalarına rağmen kötü muameleyle maruz kalmıştır (Talhamy, 2008: 902-903). Ekim ayında düzenlenen diğer bir saldırıda 1200 kişilik bir birlikle Nusayri Dağları'nın alçak kesimlerinde yaşayan Nusayriler hedef alınmış ve bölgede meydana gelen iki savaşta taraflar birbirini mağlup edememiştir. Osmanlı orduları bölgedeki diğer aşiretlerin desteğini almış ve onlarla beraber saldırılar düzenlemiştir. Bunlardan en önemlisi Abbut Ağa liderliğinde Dendeş aşiretine mensup kişilerin oluşturduğu savaşçı gruptur. Bu grup İsmail Hayr Bey'e bağlı olan savaşçılara saldırmış ve çıkan çatışmada iki tarafta ağır kayıplar vermiştir (Jabbour, 1995: 613).

Bölgeye sevk edilen Osmanlı askerlerinin sayısının 2500 ile 3000 askerden oluştuğu tahmin edilmektedir. İngiltere'nin Şam'daki konsolos vekili Brant'a göre İsmail Hayr Bey kolayca 6000 savaşçı toplayabilirdi. Aynı zamanda bölgede yaşayan yaklaşık 200,000 Nusayrinin desteği buna eklenince İsmail Hayr Bey'in bu savaşı kaybetmesi mümkün görünmüyordu (Talhamy, 2008: 903). Nitekim Nusayri aşiretleri arasındaki çatışma yüzyıllardır sürmekteydi. Osmanlı yönetiminin diğer aşiretlere verdiği vaatler, Nusayri aşiretlerin İsmail Bey'den desteklerini çekmelerine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Osmanlı ordusunun Nusayri dağıtımını kuşatması, birçok Nusayrinin İsmail Hayr Bey'den desteğini çekmesine neden olmuştur. Böylece sayıca üstün olan İsmail Hayr Bey endişeye kapılmış ve Fransız ile İngiliz konsoloslardan yardım istemiştir.

26 Ekim 1858 yılında İngiltere'nin Tripoli'deki konsolos vekili Cavalie Alexander Mercer'in Beyrut'taki İngiliz konsolosuna gönderdiği raporda İsmail Hayr Bey'in kendilerinden yardım istediğini belirtmiştir. İsmail Hayr Bey, kendisine adil bir yargılama vaat edilirse Beyrut'ta yargılanmayı istediğini ve bunun için İngilizlerin aracılık yapmasını istemiştir. Konsolos vekili Mercer, Osmanlı birliklerinin yakın zamanda İsmail Hayr Bey'in topraklarına saldıracağını belirterek Beyrut'taki İngiliz konsolosu Moore'den en kısa zamanda ne yapılması gerektiğine dair emirlerin beklendiğini belirtmiştir (FO. 195/587, 26 October 1858). Moore, bu mektubu aldıktan hemen sonra Hurşit Paşa ile irtibata geçmiş ve İsmail Hayr Bey'in isteklerini belirtmiştir. Hurşit Paşa, İsmail Hayr Bey'in kendisini kuşatan Osmanlı birliklerine teslim olması halinde adil bir şekilde yargılanacağı garantisini vermiştir. 27 Ekim'de gönderilen cevapta

konsolos Moore'nin İsmail Hayri Bey adına Hurşit Paşa ile görüştüğünün belirtilmesini istemiş ve İsmail Bey'in isteğinin Paşa tarafından kabul edildiğini belirtmiştir. Ancak Hurşit Paşa'nın sözünü tutacağına dair ne kendisinin ne de konsoloslukta çalışan herhangi bir görevlinin garanti vermediği vurgulanmıştır. Ayrıca İsmail Hayr Bey'e Osmanlı yönetimine meydan okuyarak teslim olmamanın risklerinin anlatılması istenmiştir (FO. 195/587, 27 October 1858). İngilizlerden beklediği desteği alamayan İsmail Hayr Bey hemen birkaç gün içerisinde Fransızlar ile iletişime geçmiştir. Fransa'nın Şam'da bulunan konsolosu İngilizlere benzer bir cevabı vererek bu işe müdahil olmayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Fransa'nın Suriye bölgesindeki tüm birimlerine ve çalışanlarına İsmail Hayr Bey ile Osmanlı merkez yönetimi arasındaki çatışmaya taraf olmamaları konusunda haber göndermiştir (Talhamy, 2008: 904).

İngilizler ve Fransızlardan beklediği güvenceyi alamayan İsmail Hayr Bey, Osmanlı yöneticileri ile irtibata geçmiş ve sultana sadık olduğunu belirterek teslim olmak istediğini belirtmiştir. Tahir Paşa adil bir yargılama imkânı sağlayacakları sözünü verse de İsmail Hayr Bey, Tahir Paşa'ya güvenmemiştir. İsmail Hayr Bey'in güvenmediği tek kişi Tahir Paşa değildi. Talhamy'in Fransız konsolosluk raporlarından elde ettiği bilgiye göre, İsmail Bey'in Osmanlılara karşı koymaya yetecek kadar adamı ve mühimmatı vardı. Ancak İsmail Hayr Bey, kendi adamlarının ve diğer Nusayri aşiret mensuplarından oluşan savaşçıların durumun kötüye gitmesi halinde kendisini terk edeceğini düşündüğü için bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır (Talhamy, 2008: 904). Bu esnada Osmanlı birlikleri Safita'ya doğru harekete geçmiştir. Bu gelişmeyi fark eden İsmail Hayr Bey, Safita'yı terk ederek dayısı Ali el-Şıla'nın yanına sığınmıştır. Bu olaylar esnasında Tahir Paşa komutasında 8000 kişilik bir kuvvet İsmail Hayr Bey üzerine Şam'dan yola çıkmış ve bölgeye gelmiştir (Dussaud, 1900: 37; Winter, 2016: 197-198). Osmanlılar tarafından suçlu kategorisine konulan Ali el-Şıla, Ayn el-Kurum köyünün ele geçirilmesi zor olan bir yerde yaşamaktadır. Şam'dan çıkan birlikler köye ulaşmış ve Ali el-Şıla'dan İsmail Hayr Bey'i teslim etmesini istemişlerdir. Bu isteğin kabul edilmemesi durumunda tüm köyün yerle bir edileceği tehdidinde bulunmuşlardır. Ali el-Şıla, Osmanlı komutanları ile iletişime geçmiş, kendisinin ve adamlarının affedilmesi ve İsmail Hayr Bey'in mallarının kendisine bırakılması halinde İsmail Hayr Bey'i kendilerine teslim edeceğini belirtmiştir.

22 Kasım 1858 yılında Mercer'den Moore'e gönderilen İngiliz Konsolosluk raporunda olay şu şekilde anlatılmaktadır: "Safitalı İsmail Hayr Bey geçen hafta Tahir Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinden kaçmak için sığındığı Karm el-Ayn'da yaşayan dayısı Ali Şıla tarafından öldürülmüştür. Ali Şıla, Osmanlı hükümeti tarafından suçlu ilan edilmiş birisidir ve İsmail Bey'i öldürmeyi kendisinin affedilmesi ve İsmail Bey'in o güne kadar elde ettiği birikimlere ve mallara sahip olması karşılığında kabul etmiştir. Bu anlaşma gerçekleştiğinde Ali Şıla'nın evinin konumunun çok güçlü olması sebebiyle buraya saldırmaktan korkan Türk askerleri tarafından sarılmıştı. Dayısı, İsmail Bey'in kardeşinin öldüğünü kendisine bildirmiştir. İsmail Bey bu haberin etkisindeyken Ali Şıla, İsmail Bey'i yan tarafından vurmuş, adamlarından birisi de

İsmail Bey'i kafasından vurmuştur. İsmail Bey'in çocukları, Tahir Paşa tarafından mahkûm olarak alınmış, ancak Ali Şila çocukların ileride öç alma ihtimali olduğunu anlayınca, onları geri çağırılmış ve öldürtmüştür. İsmail Bey'in ve kardeşinin kafaları, duyduğuma göre, Şam'a gönderilirken, eşleri Ali Şila ve adamları arasında paylaşılmıştır." (FO. 78/1386, 22 November 1858). Ayrıca Moshe Maoz'a göre, Tahir Paşa Ali el-Şila'ya İsmail Hayr Bey'den sonra kendisinin Safita müdürü olacağı vaadinde bulunmuştur (Ma'oz, 1968: 111).

İsmail Hayr Bey'in nasıl öldürüldüğü, o dönemde bölgede bulunan seyyahların ya da misyonerlerin notlarında da anlatılmıştır. Ancak bu anlatılar birbirinden farklıdır. Samuel Lyde'ye göre İsmail Hayr Bey, merkezi otoriteye karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunduktan sonra Nusayri Dağlarının doğu kısmında bulunan bir Nusayri köyüne sığınmıştır. Ancak yönetimi boyunca kendisinden baskı gören halk, İsmail Hayr Bey ve yanındaki iki kişiyi kafalarını keserek öldürmüştür (Lyde, 1860: 15).

Bölgede bulunan diğer bir misyoner olan Henry Jessup'a göre İsmail Hayr Bey katıldığı bir cenaze sırasında dayısı tarafından öldürülmüştür. Jessup'a göre İsmail Hayr Bey Ayn al Kerm köyündeiken öldürülen yakınlarının cenazesine katılmıştır. Ölülerin arkasından gözyaşı dökerken İsmail Hayr Bey'in dayısı yanına yaklaşmış ve insanların ne için ağladıklarını sormuştur. İsmail Hayr Bey, öldürülenler için gözyaşı döktüklerini söylemiştir. Ardından dayısı "sen ölünce senin arkandan kim gözyaşı dökcek" diyerek silahını çıkarmış ve İsmail Hayr Bey'i kalbinden vurmuştur. İsmail Hayr Bey son nefesini verirken dayısına çocuklarına bakması için yalvarmıştır. Ancak merhametsiz dayısı babalarının gözleri önünde çocukları öldürmüş ve ardından İsmail Hayr Bey'in mallarına ve eşlerine el koymuştur (Jessup, 1910: 152). İsmail Hayr Bey'i canlı bir şekilde ele geçirmek isteyen Paşa, İsmail Hayr Bey'i öldüren kişiyi tutuklamış, ancak ardından ona herhangi bir ceza vermemiştir. Jessup, yaşanan olayın dehşet verici olmasına rağmen bölgede bu tür olayların sıklıkla yaşanması sebebiyle büyük bir etki yaratmadığını belirtmiştir (Jessup, 1910: 152).

Blanch'ın anlatımına göre Ali el-Şila ile İsmail Hayr Bey arasında ailevi bir meselenin yarattığı bir nefret vardır. Ali el-Şila, İsmail Hayr Bey'i kendi köyüne sığınmaya ikna etmiştir. Bu daveti kabul eden İsmail Hayr Bey köye gelmiştir, ancak daha sonra Ali el-Şila, İsmail Hayr Bey'e ihanet etmiş ve onu Osmanlılara teslim etme niyetinin olduğunu söylemiştir. İkisi arasında geçen konuşmada İsmail, Ali el-Şila'ya Osmanlıların kendisini öldürmeyeceğini, büyük bir miktar para karşılığında onu affedeceğini ve bölgeye yine yönetici olarak atanacağını söylemiştir. Bu konuşmadan sonra Ali el-Şila İsmail Hayr Bey'den kurtulmak için onu تنها bir bölgeye götürmüş ve hem İsmail Hayr Bey'i hem de kardeşini öldürmüştür (Alıntılıyan Talhamy, 2008: 905).

Osmanlı arşiv belgelerinde İsmail Hayr Bey'in nasıl öldürüldüğüne dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır ancak kendisinin ve avanesinin mağlup edildikten sonra nasıl cezalandırıldıklarına dair bilgiler mevcuttur. Osmanlı arşiv belgelerinde

İsmail Hayr Bey ve avanesinden bazılarının katl ve idam edildiği, diğerlerinin ise kürek cezasına çarptırıldığı belirtilmiştir. 12 Eylül 1859 ve 20 Aralık 1859 tarihli iki belgeye göre İsmail Bey'in avanesinden 8 nefer idam edilmiş, 28 nefer müebbet kürek cezasına çarptırılmış, Cemaat-i fesadiye tabii olan kumandanların çocukları Şam'a gönderilmiş ve avanesinden bazılarının vapur ile İstanbul'a getirilmesi emredilmiştir (BOA. MVL. 753/18; BOA. MVL. 754/62). İstanbul'a gönderilen kişilerden birisi de İsmail Hayr Bey'in kız kardeşidir. 16 Aralık 1859 tarihli belgede Saide Hatun'un İsmail, Hayri ve Nazif isimli kardeşlerinin öldürüldükleri, bunun üzerine diğer kardeşi, oğlu ve dört akrabası ile beraber Şam'a gönderilmediği, bunun yerine İstanbul'a gönderildiği belirtilmiştir (BOA. A. MKT.UM. 390/59, belge 1 ve 2). Şam'a gönderilmemelerinin en önemli sebebi isyanın henüz bastırılmış olması ve bölgedeki Nusayriilerin İsmail Hayr Bey'in ailesinden birisinin etrafında tekrar birleşip merkezi otoriteye karşı bir isyan çıkarma ihtimaline imkân vermemektir. İsmail Hayr Bey'in etkisinin ortadan kalktığı anlaşılınca Osmanlı yönetimi, Saide Hatun'un İstanbul'da sergilediği uygunsuz ve yolsuz hareketlerinden dolayı memleketine koruma eşliğinde vapurla gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Sayda valisinden Saide Hatun'un bir daha İstanbul'a gelmemesi için önlem alması ve bu konuda dikkatli olması istenmiştir (BOA.A. MKT.UM. 390/59, belge 1 ve 2).

İsmail Hayr Bey'in ölümüyle bölgede kontrol nispeten sağlanmış ve Nusayriilerin saldırıları sona ermiştir (Lewis, 2009: 62). İsmail Hayr Bey'in yakın adamları idam edilmiş, aile fertleri sürgüne yollanmış, kendisine yardım eden veya kendisini destekleyenler mahkemelerde yargılanmıştır. Yargılananlardan bazıları hapis ya da kürek cezasına çarptırılmış, bazıları da suçsuz bulunarak serbest bırakılmışlardır. Ayrıca İsmail Hayr Bey'in ailesinin tamamı yok edilmemiş, bazıları bölgeye geri gönderilmiş ve hatta İsmail Hayr Bey'in torunlarından birisi II. Abdülhamid'in bölgede 19. yüzyılın sonlarında kurdurttuğu aşiret okuluna girmek için başvuru yapmıştır (Winter, 2016: 198).

3. 1850'li Yıllarda Ortaya Çıkan İsyandar İçerisinde İsmail Hayr Bey İsyanı

1850'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu farklı bölgelerde ortaya çıkan birçok isyan ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu isyanlardan bazıları 1849-1850 Vidin İsyanı, 1852'de Havran (Dürzi) İsyanı, 1840 ile 1860 yılları arasında ortaya çıkan Canik İsyanı ve 1858-1861 yılları arasında Tahyus Şahin liderliğindeki Kisvaran İsyanıdır. Genel itibarıyla bakıldığında bu isyanlar Tanzimat sonrasında başlamıştır. Özellikle 1850'li yılların ortalarından sonra ortaya çıkan isyanlarda, Kırım Savaşı sebebiyle savaş bölgesine askerlerin sevk edilmesi neticesinde ortaya çıkan otorite boşluğu önemli bir rol oynamıştır. Bu yönüyle bu isyanlar, İsmail Hayr Bey İsyanı ile benzerlik göstermektedir. Ancak isyanların temel sebepleri, gelişmesi ve sonuçları bakımından değerlendirdiğimiz zaman İsmail Hayr Bey isyanı diğer isyanlardan farklılık göstermektedir.

1852 yılında Osmanlı merkez hükümetinin yayınladığı fermanında 20 ile 22 yaş arasındaki bütün Dürzilerin askere alınacağı belirtilmiş ve bunun sonucunda Havran bölgesinde Dürzi isyanı ortaya çıkmıştır. Sınırlı sayıdaki Osmanlı birliği Havran bölgesine girip isyanı bastırmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Osmanlılar isyanı bastıramayınca uzlaşma yoluna gitmiş, İngiliz ve ileri gelen Dürzilerin girişimleri ile isyan 1853 yılında sona ermiştir (Firro, 1992: 108-111). Vidin, Canik ve Kisvaran bölgesinde çıkan isyanların sebepleri aynıdır. Bu üç isyan köylü ya da çiftçi ayaklanması olarak kategorize edilebilir. Bu üç isyanda da halk toprakları ellerinde bulunduran yerel beylere karşı isyan etmiş ve isyan daha sonra toprak sahipleri ile çiftçiler arasında toprakları kontrol etme mücadelesine dönüşmüştür. Bu isyanlar iyi bir şekilde planlanmış ve organize edilmiştir. İsyancı çiftçiler ve köylüler belirli kişilere karşı şiddet kullanmışlardır. Toprak sahibi yerel aileler ve onların işbirlikçileri ile vergi toplayıcılar hedefte olmuştur (Aytekin, 2012: 191-227). Nusayrilerin yaşadığı bölgeye daha yakın olan ve neredeyse aynı zamanda ortaya çıkan Tanyus Şahin liderliğindeki isyanda Şahin, Hristiyan köylüleri organize ederek onların desteğini almış, özgürlük ve eşitlik elde etme vaadinde bulunmuş ve köylülerin meclislerde ayanlar veya zengin ailelerin mensupları tarafından değil kendileri tarafından temsil edilmesi gerektiği fikrini savunmuştur (Makdisi, 2000: 193). İsyan Kırım Savaşı zamanı ortaya çıkan ipek ticareti krizi ve vergilerin yüksek olması bahanesiyle başlamış olsa da Tanzimat Reformlarının getirdiği eşitlik ilkesi neticesinde hiyerarşik farklılıkların ortadan kalkması ve köylüler ile elitlerin eşit olmaları istenmiştir (Baer, 1982: 266; Makdisi, 2000: 197).⁷ İsyan 1861 yılında sona ermiştir. Osmanlı merkez yönetiminin isyanı bastırma stratejisi İsmail Hayr Bey isyanını bastırma stratejisine benzerdir. İsyancılara düşman olan ve isyandan dolayı çıkarları zarar görmüş olan gruplar desteklenerek isyan bastırılmıştır. Bu kapsamda çıkarları zarar gören Lübnanlı yerel aileler desteklenmiş ve bunların yardımıyla isyan 1861 yılında bastırılmıştır.

İsmail Hayr Bey İsyanı ile aynı dönemde meydana gelen diğer isyanları karşılaştırdığımızda, diğer isyanlar merkezi otoritenin uygulamaya koyduğu bir politikaya tepki gösterme, köylülerin ve çiftçilerin eşit haklara sahip olma veya hiyerarşik farklılıkları ortadan kaldırma amacıyla ortaya çıkmıştır. İsyanların temel bir motivasyonu ve amacı vardır. İsyanlar genellikle alt tabakada yaşayan halkların haklarını talep etme, sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltme ve ayan ailelerin baskılarını ve üstünlüklerini yok etme amacı taşımıştır.

İsmail Hayr Bey İsyanı Tanzimat Reformlarına tepkisel bir isyan değildir. İsmail Hayr Bey isyanında Tanzimat Reformlarına karşı herhangi bir tepki gösterilmemiş ve bu reformların uygulanıp uygulanmamasına dair herhangi bir istekte bulunulmamıştır. İsmail Hayr Bey, bağımsız bir devlet veya özerklik vaat etmemiş, dini eşitlik veya hut dinsel sebeplerden ötürü oluşan statü sorununa çözüm sunmamış ve halkın refah düzeyini yükseltmek için vaatler sunmamıştır. Bu isyan, merkezi otoritenin Kırım Savaşı'na yoğunlaştığı ve Suriye'deki askerlerini savaş bölgesine sevk etmesinden yararlanmak isteyen bir aşiret liderinin isyanıdır. Temel motivasyon İsmail Hayr Bey'in

bölgede etkinliğini arttırması ve aşiretinin elde edeceği faydalardır. Bölgede yaşayan Nusayrilerin birçoğu ya hayranlıktan ya da korku ve mecburiyetten İsmail Hayr Bey'e destek vermiştir. Bir Nusayri aşiret liderinin merkezi otoriteye kafa tutması ve kendi isteklerini kabul etmeye zorlaması, toplumda İsmail Hayr Bey'in önemli bir lider olduğu izlenimini yaratmıştır. Nusayriler, İsmail Hayr Bey'e yüzyıllardan beri süregelen aşiretler arası çatışmalara son verecek olan kişi gözüyle bakmışlardır.

Osmanlı yönetimi politik olarak bölgede güçlü olan elit aileleri böl ve ele geçir stratejisini uygulayarak kontrol altında tutmuştur. Bu stratejiye göre elitler birbirinden ayrı tutulup birleşmeleri engellenmelidir. Bu politikayı uygulamak ve elitler arasındaki anlaşmazlıkları üst düzeyde tutmak için merkezi otorite elitler arasında çatışmalara sebebiyet verecek politikalar uygulamış ve bazı güçlü elitleri merkezi otoriteye bağlı kalmaya zorlamıştır (Barkey, 2008: 13). Osmanlıların uyguladığı bu metot kısa dönemli kriz politikasıdır. Bu sistemde devlet üst düzey yöneticiler ve güçlü ayan ya da yerel aileler arasında çıkar çatışması yaratarak bu grupları merkezi otoriteye bağlı tutmaya çalışmıştır. Bu politik sistem Osmanlıların yerel, dini, ekonomik ve politik güçleri ile iş birliği yapmasını gerekli kılmıştır. İş birliğine giren güçler istekleri kabul edilebilir ve sınırlı ölçüde kaldığı sürece sistemin içerisinde kalabilmişlerdir (Barkey, 1991: 700).

Osmanlı yöneticileri, benzer politikaları İsmail Hayr Bey'in göreve gelmesinde ve isyanın bastırılmasında kullanmıştır. Osmanlı yöneticileri, Nusayriler arasındaki bölünmüşlüğün farkındadır ve belli başlı Nusayri aşiretleri arasında çıkar çatışması yaratarak bunu kendi avantajına çevirmiştir. Bölgede 1850'li yıllarda bulunan Walpole'e göre Osmanlılar ustaca bir politika uygulayarak Nusayri aşiretlerinin bir lider altında toplanmasını engellemiştir (Walpole, 2004: 340). Bölgede en etkili Nusayri liderlerden birisi olan İsmail Hayr Bey, Safita müdürlüğüne atanmış ve vazifesinin ilk yıllarında yerel yöneticiler ile iş birliği içerisinde çalışmış ve istekleri sınırlı ve kabul edilebilir ölçüde kalmıştır. Kırım Savaşı'nın oluşturduğu askeri zafiyetten yararlanıp isyan eden İsmail Hayr Bey, baş edilemez duruma gelmiştir. Bu safhada Osmanlı merkez hükümetinin uyguladığı politika, İsmail Hayr Bey'i terfi ettirip veyahut ödüllendirip merkezi yönetim ile iş birliği içerisinde hareket etmesini sağlamak ve zaman kazanmaktır. İsmail Hayr Bey ödüllendirilirken, Osmanlı merkez hükümeti bölgeye asker sevk etmiş, İsmail Hayr Bey'e karşı yerel Sünni halkı kışkırtmış, diğer Nusayri aşiretlerine vaatlerde bulunarak İsmail Hayr Bey'den desteklerini çekmelerini istemiş ve Sünni aşiretler ile iş birliği içerisine girmiştir. Askeri güçlerin bölgeye varması ve İsmail Hayr Bey'e karşı önemli bir kitlenin desteğinin alınması sonrasında cihat ilan edilmiştir. İsyân İsmail Hayr Bey'in, dayısı tarafından öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.

4. Sonuç

Nusayri tarihinde İsmail Hayr Bey İsyânı önemli bir yer tutmaktadır. İsmail Hayr Bey İsyânı, 1830'dan 1850'li yılların ortasına kadar olan süreçte meydana gelen genel ve bölgesel politik gelişmelerin bir meyvesi olarak değerlendirilebilir.

1830'lu yılların başlarından 1840 yılına kadar bölgenin Mısırlıların işgali altında kalması, 1840'lı yılların ortasına kadar devam edecek olan kaos ortamını yaratmıştır. Mısırlıların bölgeden arındırılma süreci boyunca Osmanlı hükümeti bölgedeki yerel unsurları silahlandırmıştır. İbrahim Paşa bölgeden çekilirken, silahlandırma politikasının sonuçlarının Osmanlı aleyhine bir sonuç doğuracağı konusunda Osmanlı yöneticilerini uyarmıştır. Bölgede bulunan Walpole'nin aktardığına göre İbrahim Paşa Osmanlı komutanlarından Ömer Paşa'yı şu şekilde uyarmıştır: "İngiltere'nin yardımı ile sizler beni buradan çıkarıyorsunuz; sizler dağda yaşayanların ellerine silah veriyorsunuz; bunları silahsızlandırmam dokuz yılıma ve doksan bin askerime mal oldu. Sizler ileride bu bölgeleri yönetmem için beni geri çağıracaksınız." (Walpole, 2004: 127). İbrahim Paşa tahmininde yanılmamıştır. Osmanlı yönetiminin bölgede kontrolü sağlama çabaları ve Tanzimat reformlarını uygulamaya koyma mücadelesi, Kırım Savaşı'nın ortaya çıkması neticesinde başarısızlığa uğramış, neticesinde Suriye ve Lübnan bölgesinde isyanlar ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı merkez yönetiminin Nusayrilere karşı yaklaşımı dönemin genel ve bölgesel politik gelişmelerine göre değişmiştir. 1815-16 yılında isyan ettiklerinde kâfir ilan edilen Nusayriler, 1830'lu yılların ortasında İbrahim Paşa'ya karşı isyan ettiklerinde merkezi yönetimin takdirini kazanmışlardır. Nusayrilerin statüsü merkezi yönetimin elde edeceği faydaya göre, heterodoks grup ile Müslüman tebaanın parçası olma arasında değişmiştir. Merkezi yönetim dönemin şartlarına göre Nusayrilere karşı mezhepçi, pragmatist veya müzakereci politikalar uygulamıştır. İsmail Hayr Bey İsyanı öncesi ve isyan boyunca Osmanlı yöneticileri Nusayrilerin çıkardığı sorunların birçoğunu görmezden gelmiş ve İsmail Hayr Bey ile uzlaşmak zorunda kalmıştır. Böyle bir politikanın uygulanmasının en önemli sebebi, Osmanlıların bölgedeki askeri gücünün çok kısıtlı olduğu bir dönemde, Nusayri aşiretlerin bir araya gelip bir lider altında silahlı bir isyana girişmelerini önlemektir. Merkezi yönetim, bölgede askeri gücünü tekrar inşa edene kadar İsmail Hayr Bey'e karşı müzakereci politikayı sürdürmüş ve onu Safita müdürlüğüne atayarak Osmanlı yönetim sisteminin içerisine kısa bir süreliğine de olsa dâhil etmiştir. Osmanlı merkez hükümetinin bir Nusayri ile müzakere etmek zorunda kalması, Nusayri, Sünni ve Hristiyanların bulunduğu geniş bir alanı yönetmesi ve Osmanlı merkez otoritesine karşı gelmesine rağmen cezalandırılmayıp ödüllendirmesi, Nusayriler arasında ona karşı bir hayranlık uyandırmış ve Nusayri aşiretleri ilk defa bir lider etrafında çok kısa bir süreliğine de olsa toplanmıştır.

Kırım Savaşı'ndan askerlerin dönmesi ile beraber Osmanlılar bölgede yaşayan Sünni ve Nusayri aşiretler ile iletişime geçmiş ve Sünni halkın desteğini alarak saldırıya geçmiştir. Osmanlıların saldırıya geçtiğinin duyulması İsmail Hayr Bey'in destekçilerini kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Bu isyanın topluma sosyal, ekonomik, politik ve dini anlamda vaat sunmaması ve Matavira aşiretinin diğer Nusayri aşiretlerden çok daha güçlü konuma gelmesi, muhtemelen diğer Nusayri aşiretlerin desteklerini çekmesinde önemli rol oynamıştır. İsyanın Nusayri toplumuna bir vaat sunmaması, bu isyani 1850'li yıllarda meydana gelen diğer isyanlardan farklı kılmıştır.

İsyandan sonra Osmanlı güçleri, bölgedeki Nusayrilerin meydana getirdikleri düzensizlikleri görmezden gelme ve müzakere politikasını terk ederek Nusayri-ler üzerinde baskısını arttırmış ve Nusayri köylerine saldırılarda bulunmuştur. İsyan boyunca aksayan askere alma ve vergi toplama politikaları tekrardan uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı yönetiminin Nusayri-ler üzerindeki baskısı, Amerikan Protestan misyonerlerinin bölgeye gelmesi ve Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde çok aktif olma-ya başlamasına kadar devam etmiştir.

Sonnotlar

- 1 Türkçede Nusayrileri tanımlamak için birçok terim vardır. Arap Alevileri, Nusayri Alevileri, Suriye Alevileri, Çukurova Alevileri ve Nusayri Alevileri kullanılan terimlerden başlıcalarıdır. Nusayri toplumu içerisinde bazı gruplar Nusayri teriminin Sünniler tarafından kötüye kullanıldığı ve topluluğu küçük düşürücü bir ifade olarak algılandığı gerekçesiyle terimin kullanılmasını hoş karşılamamaktadır. Bu mezhebe tabii olanlar Nusayrilik yerine Güney Alevileri, Akdeniz Alevileri, Alevi ve Hasibiler gibi yeni terimler önermişlerdir. Batıda ve Ortadoğuda yapılan akademik çalışmalarda Nusayri terimi daha sık kullanıldığı için, bu çalışmada Nusayri terimi tercih edilmiştir. Nusayrileri tanımlamak için kullanılan terimler için bkz: Ali Çapar, "The History of Nusayris ('Alawis) in Ottoman Syria, 1831-1876." (Unpublished Master Thesis: University of Arkansas, 2013), 17-19; Gisela Procházka-Eisl and Stephan Procházka, *The Plain of Saints and Prophets the Nusayri Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*. (Harrassowitz Verlag, 2010), 19-23.
- 2 Nusayri aşiretler arasındaki çatışmaları 19. Yüzyılın ortalarında bölgede yaşayan Samuel Lyde gözlemlemiştir. Bknz: Samuel Lyde, *The Asian Mystery: Illustrated in the History, Religion, and Present State of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, London: Longmans, 1860, 109-206.
- 3 Osman, Bekir ve Ömer isimleri Nusayri toplulukları tarafından tercih edilen bir isim değildir. Matavira aşiret liderinin isminin Osman olması bu açıdan şaşırtıcıdır.
- 4 Düzensiz (destek) birliklerin başında bulunan komutan.
- 5 Nusayrilerin bu dönemde çıkardıkları sorunlara dair yazışmalar için bkz: Ali Sinan Bilgili, Selahattin Tozlu, Uğur Karabulut ve Naim Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010), 41-47.
- 6 İsmail Hayr Bey ile ilgili Nusayriler arasında dilden dile dolaşan hikayeler için bkz: Dussaud, *Histoire et religion des Nosairis*, 35-38.
- 7 Kısrahan isyanı hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Yehoshua Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan," *Asian and African Studies*, 2 (1966): 77-157.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Mektubi (HR. MKT.), 197/48, 193/90, 247/63, 296/94.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.), 74/84, 315/36, 750/5, 750/107, 754/62, 753/18.

İradeler Dahiliye (I.DH.), 409/27058.

Sadaret Amedi Kalemî Defteri (A. AMD.), 83/17.

Sadâret Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devâir (A.} MKT. NZD.), 262/73, 124/42.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM.), 336/55, 390/59.

Sadaret Mühimme Kalemî (A.MKT. MHM.), 144/6, 337/3, 757/110.

İngiliz Arşivleri (FO)

FO. 195/587, Mercer to Moore, Beyrout, 26 October 1858

FO. 195/587, Moore to Mercer, Beyrout, 27 October 1858.

FO. 78/1386, From Mercer to Moore, 22 November 1858.

FO. 195/587, Moore to Malmesbury, Beyrout, 23 November 1858.

B. Yazılı Kaynaklar

Aytekin, E. Attila. (2012). "Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and The Tanzimat Reforms". *IRSH*, 57, 191-227.

Baer, Gabriel. (1982). *Fellah and Townsman in the Middle East*. London: Frank Cass.

Barkey, Karen. (2008). *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

———. (1991). "Rebellious Alliance: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth-Century France and the Ottoman Empire." *American Sociological Review*, 56, 6, 699- 715.

Bilgili, Ali Sinan vd. (2010). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.

Braudel, Fernand. (1995). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.*, Vol. I. Berkeley: University of California Press.

Çapar, Ali. (2013). "The History of Nusayris ('Alawis) in Ottoman Syria, 1831-1876." Unpublished Master Thesis: University of Arkansas.

Douwes, Dick. (1993). "Knowledge and Oppression; the Nusayriyya in the Late Ottoman Period". *La Shi'a Nell'impero Ottomano*. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei.

Dussaud, René. (1900). *Histoire et religion des Nosairis*. Paris.

El-Tavil, Muhammed Emin Galib. (2015). *Nusayriler; Arap Alevilerin Tarihi*, Çev. İsmail Özdemir. Adana: Karahan Kitapevi.

Farah, Caesar E. (2000). *Politics of interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*. London: I.B. Tauris.

Firro, Kais. (1992). *A History of the Druzes*. Leiden.

Goldsmith, Leon T. (2015). *Cycle of Fear: Syria's Alawites in War and Peace*. London: Hurst and Company.

- Halm, Heinz. (1995). "Nusayriyya". *Encyclopaedia of Islam*, VIII. Leiden: E. J. Brill, 145-148.
- Jessup, Henry Harris. (1910). *Fifty-Three Years in Syria*. Fleeming H. Revell Company.
- Jabbour, Georges. (1995). "Safita et son environnement au XIXe siècle." *Histoire Économique et Sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)*. Paris: Peeters, 605-617.
- Khuri, Fuad I. (1991). "The Alawis of Syria: Religious, Ideology and Organization". *Syria: Society, Culture, and Polity*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.
- Kurt Lee, Mendenhall. (1991). *Class, Cult and Tribe: The Politics of Alawi Separatism in French Mandate Syria*. Austin: University of Texas.
- Lewis, N. Norman. (2009). *Nomads and Settlers in Syria and Jordan, 1800-1980*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyde, Samuel. (1860). *The Asian Mystery: Illustrated in the History, Religion, and Present State of the Ansaiireeh or Nusairis of Syria*. London: Longmans.
- Makdisi, Ussama. (2000). "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon." *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 42, 1, 180-208.
- Ma'oz, Moshe. (1968). *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861*. Oxford: Clarendon Press.
- Moosa, Matti. (1987). *Extremist Shiites: The Ghulat Sects Contemporary Issues in the Middle East*. Syracuse, N. Y: Syracuse University Press.
- Porath, Yehoshua. (1996). "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan". *Asian and African Studies* 2, 77-157.
- Procházka-Eisl, Gisela and Procházka, Stephan. (2010). *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*. Harrassowitz Verlag.
- Reyhani, Mahmut. (1997). *Gölgesiz Işıklar II. Tarihte Aleviler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Talhamy, Yvette. (2010). "The Fatwas and the Nusayri/Alawi of Syria." *Middle Eastern Studies*, 46, no. 2, 175-194.
- . (November 2012). "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study". *Middle Eastern Studies*, 973-995.

- . (2008). “The Nusayri Leader Isma’il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58).” *Middle Eastern Studies*, 44:6, 895-908.
- Türkyılmaz, Zeynep. (2009). “Anxieties of Conversion: Missionaries, State and Heterodox Communities in the Late Ottoman Empire.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Los Angeles, Los Angeles.
- Walpole, Frederick. (2004). *The Ansayrii and Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851*. Including a Visit to Nineveh Part Three. Kessinger Publishing.
- Winter, Stefan. (2016). *A History of ‘Alawis. From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* Princeton: Princeton University Press.

